

УДК [159.98:792.25]:364.62-058.6](045)

DOI: 10.12958/1817-3764-2024-4-59-69

Вайнілович Наталія Андріївна,

викладачка кафедри філософії, здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти за спеціальністю 231 – «Соціальна робота» кафедри філософії

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», співзасновниця та членкиня правління Української школи плейбек-театру, голова ГО «АРТ-Плейбек»,

м. Київ, Україна.

nalina.vaine@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-0237-6422>

Кальченко Лариса Володимирівна,

доктор педагогічних наук, доцент,

професор кафедри філософії факультету соціології і права

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,

м. Київ, Україна.

kalchenko.larysa@lil.kpi.ua

<https://orcid.org/0000-0002-7763-5851>

ПЛЕЙБЕК-ТЕАТР ЯК МИСТЕЦТВО ЗЦІЛЕННЯ І СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ВРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ І ГРУП КЛІЄНТІВ

Постановка проблеми. Сучасний світ, який стрімко розвивається в технологіях, базові потреби у безпеці, бажання людини бути у спільноті своїх, відчувати підтримку, співпереживання, розділяти з іншими своє життя сьогодні як ніколи зберігає свою актуальність. Про це свідчать численні соціальні проєкти, бізнес-форуми, наукові і практичні конференції, навчальні та тренінгові курси, освітні програми з різних галузей гуманітарних знань, які шукають нові підходи до розв'язання проблем соціально вразливих категорій громадян та розвитку їх комунікабельності, стійкості до стресу, відновлення та зміцнення соціальних зв'язків, а також задля сприяння легкій інтеграції та адаптації в нових умовах проживання. Все це викликає потребу в мультидисциплінарному підході до надання психологічних, соціальних й освітніх послуг. До стандартних процедур роботи з клієнтами додаються тілесні практики (йога, автентичний рух, танці, дихальна гімнастика), мистецькі форми (перформанс, кіно, театр)

та різноманітні психотерапевтичні методики тощо.

Одним з практичних механізмів розв'язання сучасних проблем людини, який об'єднує мистецтво та зцілюючу соціальну взаємодію, є плейбек-театр. Він побудований на імпровізації, коли під час виступу (перформансу) глядачам пропонується розповісти, поділитися історіями з власного життя і побачити, як актори та музиканти відіграють їх історії на сцені. Цей процес допомагає глядачам не тільки структурувати для себе свій життєвий особистий досвід, побачити його зі сторони, а й розділити його з іншими, отримавши своєрідну підтримку. Під час війни ця практика сприяє вивільненню та нормалізації тяжких переживань, зниженню почуття ізоляваності; плейбек-театр пропонує емпатичний підхід до спільного осмислення, в тому числі, травматичних подій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Емпіричні дані щодо дослідження плейбек-театру представлені низкою

науково-практичних робіт, в яких описано застосування плейбек-театру в різних сферах та з різною метою: про інклюзивність та соціальну справедливість для маргіналізованих груп (Salas, 2024); про застосування плейбек-театру в роботі з літніми та старими людьми (Keisari et al., 2018), покращення їхнього психічного та емоційного благополуччя (Chung et al., 2018); плейбек-театр як інструмент для розвитку емпатії серед підлітків у шкільному середовищі (Ng & Graydon, 2016); про досвід роботи з військовими (Савінов, 2023); плейбек-театр для сприяння особистісним та соціальним змінам у громадах, які зазнали травматичних подій (Gonzalez et al., 2022); про плейбек-театр як постмодерністський партиципативний та емерсивний театр, розвинутий з традицій народного театру (Чумаченко, 2021). Аналіз вище зазначених досліджень засвідчив, що розкриття сутності плейбек-театру, як інноваційного інструменту соціальної роботи, в контексті практики соціальної підтримки вразливих категорій і груп клієнтів, залишається все ще мало дослідженим питанням.

Метою даної статті є розкриття особливостей, можливостей та обмежень застосування плейбек-театру як мистецької форми і соціального інструментарію роботи з різними вразливими категоріями населення і групами клієнтів у процесі їх соціальної підтримки та створення безпечних просторів особистого самовираження, вибудовування, розвитку і зміцнення соціальних зв'язків у громадах.

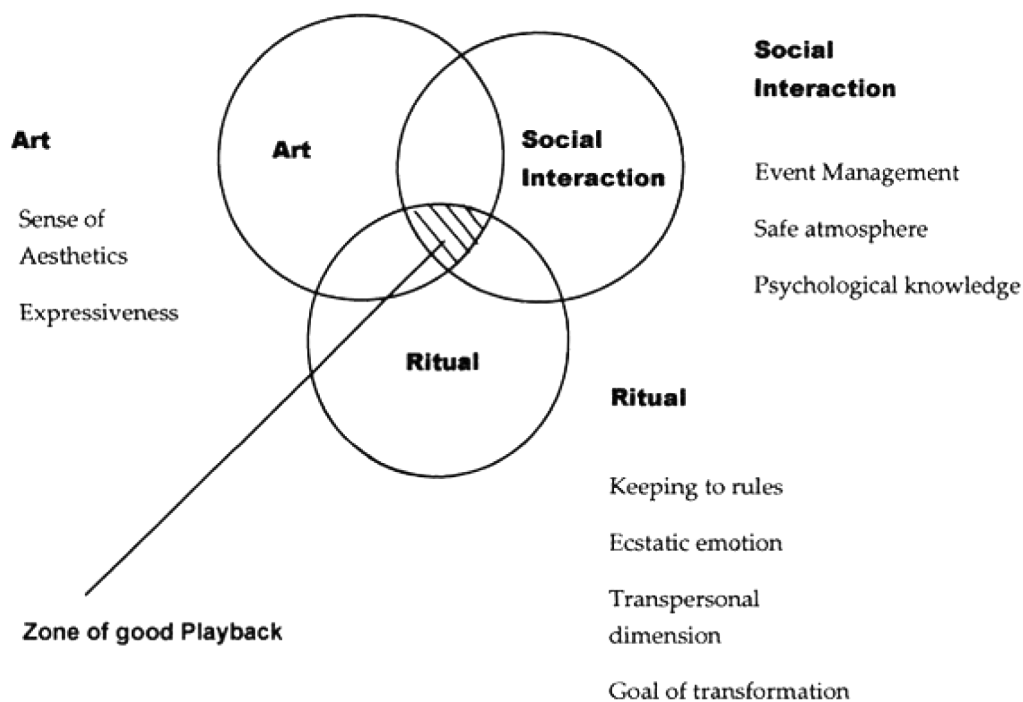
Методи дослідження. Аналіз, синтез, узагальнення наукової літератури, спостереження та висновки з власного досвіду застосування плейбек-театру в роботі з різними групами населення.

Виклад основного матеріалу. Розкриваючи мету дослідження, можемо зазначити, що історія виникнення плейбек-театру розпочинається у 70-х рр. ХХ ст. у США, який наразі розповсюджений у більше ніж 80-ти країнах світу. Плейбек-театр був створений Джонатаном Фоксом та Джо Салас, американськими громадськими активістами, творчими діячами, які шляхом багаторічних досліджень

мистецтва, соціальних ритуалів, усної народної традиції, психології шукали дієві інструменти розуміння, організації спільнот і зцілення їх соціальних й особистісних травм. Засновники плейбек-театру знали і на психодрамі, адже вона допомагає краще зрозуміти групові процеси. Також Дж.Фокс був натхненний ідеями Пауло Фрейре, бразильського педагога. Він розвивав ідеї розвитку критичного мислення задля вільного обміну досвідом та думками, побудови діалогу, побудови горизонтальних стосунків у суспільстві та подоланню соціального пригноблення (Фрейре, 2003). В Україні плейбек-театр вперше з'явився у 2001 році. На листопад 2024 року існує 27 плейбек-колективів в різних містах України, а сама плейбек-спільнота налічує більше 500 плейбек-практиків (статистичні дані від авторки даного дослідження, Н.А.Вайнілович – співзасновці і членкині правління Української школи плейбек-театру, голови ГО «АРТ-Плейбек»).

Ключові аспекти плейбек-театру тривалий час описувались через концепцію трьох кіл, яка показує взаємодію мистецтва, ритуалу та соціальної взаємодії (див. далі рис. 1). Мистецтво, як перше коло, охоплює такі прояви як спонтанність, акторську виразність, художні прийоми та інші естетичні елементи. Це дає розуміння, що високий рівень акторської майстерності, гнучкості та співпраці (бо плейбек-театр – це переважно командна робота) забезпечує глибоку передачу змістів історій. Наступне коло – це Ритуал, зрозуміла структура, яку має кожний плейбек-перформанс; ритуал форм, в рамках яких граються історії, узгоджені правила. Ритуали створюють відчуття безпеки та спільності. Третє коло – це соціальна взаємодія, яка включає в себе інклюзивність, демаргіналізацію, усвідомленість щодо контексту, умов, в яких відбувається перформанс. Ці три кола переплетені між собою і підкреслюють спрямованість плейбек-театру як форми мистецтва спрямованого на зміцнення соціальних зв'язків, співпереживання та діалогу (Heinrich & Fox, 1999).

Для створення безпечного простору під час заходів плейбек-спільнота спирається на більш

Рис. 1. Сфери впливу перформансу плейбек-театру

Джерело: Dauber, Heinrich and Jonathan Fox, eds. *Gathering Voices: Essays on Playback Theatre*. New Paltz, N.Y.: Tusitala Publishing, 1999

нову теорію наративної ретикуляції (Narrative Reticulation Theory), автором якої є співзасновник плейбек-театру Джонатан Фокс.

Теорія наративної ретикуляції складається з чотирьох компонентів: Спонтанність (взаємодія, командна робота, креативність, грайливість, рольова гнучкість), Історія (поєднання індивідуального та колективного досвіду, сенси), Атмосфера (часовий, фізичний, емоційний простір, баланс між комфортом та викликом), Ведення (формальні та неформальні норми та правила, ритуали), кожний з яких є рівноцінним, а всі ці елементи під час плейбек-заходу мають бути збалансованими. Баланс наративної ретикуляції сприяє створенню сенсових зв'язків та доброзичливій взаємодії між людьми всередині спільноти через розповідання історій. Такий процес зближує людей: вони беруть участь у зціленні один одного та зменшенні відчуття соціальної ізольованості (Fanahej, 2023).

Про досвід застосування плейбек-театру в різних сферах написано безліч статей на професійних ресурсах, тези та статті опубліковані у виданнях різної спрямованості: психології, соціальної психології, мистецтва, педагогіки тощо. Плейбек поступово займає своє місце

серед освітніх дисциплін для здобувачів допомагаючих професій (соціальна робота, психологія). Плейбек-театр як самодостатній метод, а також як складовий компонент програм соціально-психологічної реабілітації, долучається до різних проєктів, у тому числі, спрямованих на подолання наслідків війни для суспільства в цілому або для окремих груп, наприклад для внутрішньо переміщених осіб, біженців, військових та їх сімей, ветеранів; для профілактики та подолання булінгу; під час правозахисних акцій; плейбек-перформанси є елементом соціокультурних заходів. Тож, виникає правомірне питання: до якої сфери належить плейбек-театр? У спільноті плейбек-практиків питання психологічних ефектів плейбек-театру часто викликає багато дискусій. Мультидисциплінарність плейбек-театру, його багатofункціональність, застосування спеціалістами з різних сфер, породжує певну невизначеність у визначенні його ролі, місця, етичних кордонів, очікуваних і отриманих результатів.

Протягом більше як 12-ти років плейбек-практики, ми часто зустрічались з тезою, що через свою чутливість до емоцій та переживань людини, плейбек-театр є психотерапією.

Клековкін О., український театрознавець, у своїй монографії зазначає, що плейбек – це «концепція психотерапевтичного театру» (Клековкін, 2012, с. 634). Український плейбек-практик та теоретик Савінов В. зазначає, що плейбек може бути як «практика спеціфічної психологічної допомоги особистості та групі» (Савінов, 2018, с. 95). Терапевтичну природу плейбек-театру поспіє Юаньчжи Лю, плейбек-практик з Китаю, яка обґрунтовує вплив плейбек-театру на психологічний стан людини через різні теоретичні підходи, такі як драма-терапія, психодрама та нарративна терапія. Такими маркерами вона називає можливість створити дистанцію від власної історії (поглянути зі сторони), зануритись у драматичну реальність, зустрітись з внутрішніми конфліктами та переживаннями, високим рівнем креативності та спонтанності (Лу, 2023, р. 30, pp. 32–34). І хоча Ю. Лю не називає плейбек-театр психотерапією, але зазначає, що він має всі необхідні якості для здійснення терапевтичного впливу і може бути ефективним інструментом для психологічного та емоційного зцілення.

Окремо хочемо звернути увагу на клінічне дослідження мозку методом нейровізуалізації (функціональна зв'язність мозку) для виявлення механізмів можливого покращення психічного стану людей, які пережили ураган Харві (США) і були гладчами чотирьох плейбек-перформансів (Kershaw et al., 2020). Ключові результати дослідження свідчать про значне зниження рівнів тривоги та зняття симптомів посттравматичного стресового розладу (ПТСР) в учасників дослідження після відвідування плейбек-перформансів. Перформанси відбувалися щотижня протягом місяця. Отримані дані були підкріплені нейровізуалізаційними показниками, а саме тим, що функціональний зв'язок між лівим мигдалеподібним тілом та надкрайовими звивинами зріс після участі у перформансах, що свідчило про зниження рівня тривоги, сприяли можливості опрацювати особисті страхи, розвитку емпатії та взаємодії з іншим людьми. Проте автори не отримали підтвердження, що в учасників значною мірою

знизились симптоми депресії. Автори дослідження не називають плейбек-театр психотерапією при всіх його терапевтичних ефектах, але він може бути адаптований для терапевтичного використання і практики (Kershaw et al., 2020).

Одним з яскравих прикладів застосування плейбек-театру, саме як психотерапевтичного інструменту, є досвід наших колег з Ізраїлю. Ронен Ковальські, клінічний психолог, співзасновник і керівник Ізраїльського інституту психотерапевтичного плейбек-театру, разом зі своїми колегами розвиває психотерапевтичний плейбек-театр більше 20-ти років. З учасниками проводяться закриті сесії, де існує чітка структура, яка спирається на ритуали плейбек-театру, а також включає формальні психотерапевтичні елементи, такі як «контейнерування» історій учасників, що дозволяє їм переосмислювати власні переживання з дистанції та в безпечному середовищі. Окрема увага приділяється рефлексії відіграних історій, щоб оповідач та група змогли зануритись у дослідження піднятих питань, прожити інсайти, віднайти нові сенси, аби краще розуміти себе та власну поведінку в певних обставинах. Сесії проводяться кваліфікованими психотерапевтами, що мають підготовку у психотерапії та розуміються на плейбеку (Kowalsky, Keisari, Raz, 2019). Такі групи не проводять публічних заходів, а зосереджені на внутрішній динаміці і можуть працювати роками в плюс-мінус однаковому складі.

Наш досвід має приклад застосування практики плейбек-театру у програмі психотерапевтичної реабілітації батьків, які втратили дітей, що мали онкологічні захворювання. З батьками переважно працювали психотерапевти, а під час плейбек-перформансу, який ми проводили з Київським плейбек-театром “Déjà vu plus” (“Дежавю плюс”) спеціально для їх групи, батьки розповідали історії про власних дітей, про свій біль та відчай. Під кінець заходу напрямок історій змінився на теплі спогади, відвідування кладовища родиною, про ритуали прощання та про важливість спілкування, проведення часу разом з сім'єю.

Далі ми торкнемося досвіду застосування плейбек-театру як інструменту наснаження та резильєнтності, задля знаходження власних ресурсів та пошуку опори під час проєктів з соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб першої (2014–2016 роки) та другої (з 2022 року) хвилі. Представники даної категорії на постійній основі отримували допомогу від психолога, юридичні консультації, гуманітарну підтримку. Плейбек-заходи були вільними для відвідування, де учасники плейбек-тренінгів та перформансів розповідали історії про рідні міста, про втрату домівок, про тотальну зміну кола спілкування, і поряд з цим – пошуки нових сенсів життя і про віру, що життя може знову колись стати нормальним. Відгуки учасників плейбек-заходів (перформансів, майстер-класів, довготривалої плейбек-студії) свідчать про позитивні зміни, які вони відчули, пов'язуючи їх саме з плейбеком. Серед цих змін: повернення відчуття безпеки в чужому місті, знаходження «своїх людей», відновлення відчуття власного тіла через можливість відновлення і прояву «законсервованих» емоцій. Учасниці наводили приклади, коли заняття з плейбеку сформувало в них відчуття впевненості, віри в себе та допомогло зайнятися власною справою, на яку вони б не наважились би раніше; навчилися говорити з рідними про болючі, конфліктні теми; спонукали дітей знову повертатися до «живого», повноцінного спілкування з однолітками, не боячись булінгу та труднощів адаптації до нових умов.

Дуже багато роботи з 2016 року було проведено з людьми з інвалідністю, які мали різні нозології: незрячі, нечуючі/слабочуючі, з вадами опорно-рухового апарату, з інтелектуальними порушеннями тощо. Під час плейбек-перформансів вони мали змогу на рівні з усіма розповідати історії, озвучувати, по суті, такі самі теми, як і люди, які не мають інвалідності: про кохання, прийняття/неприйняття від батьків, пошук роботи тощо. Через свою невидимість в суспільстві, через відсутність інклюзії (у цьому випадку – архітектурно доступного приміщення, наявності перекладача жестової мови) багато хто з них

не відвідують публічні заходи. Тому тут здивування та інсайти не рідкими були у глядачів. Один з відгуків після перформансу досі не залишає нас байдужими: *«Виявилось, що у людей з інвалідністю теж є почуття»*. Тобто, коли ми даємо місце для історій від людей, які стигматизовані, «суспільно невидимі», ми ніби засвідчуємо їх існування, їх життя. І, можливо, знаходимо, себе в цих історіях, адже тема виключення з певних соціальних груп, аутсайдерство знайомо багатьом ще зі шкільних років.

Співпрацюючи з ромською спільнотою з 2017 року, плейбек був методом роботи з темою геноциду. Ромська та дружня до ромської молодь через спеціальні вправи під час плейбек-тренінгів відрефлексовували власне ставлення до теми геноциду, згадували історії свого роду – гонитви, переслідування, щасливі випадки рятування, завдяки яким ця молодь зараз існує тут, живе. На плейбек-перформансі з теми геноциду підіймалися не стільки особисті переживання, а радше колективна травма, шана до якої була забута і тільки нещодавно пам'ять про ті події стала набувати соціального значення. У темі великих втрат глядачі самостійно знаходили тему життя і відновлення, несвідомо висловлюючи це через історії. В одній з них ми почули, як у 40-х роках минулого століття практично тиждень «рухалась земля» після масових розстрілів ромів, а вже через дві історії дівчина розповідала про квіти, які вона любить малювати і які так схожі на ті, які вишивала її бабуся шовком на дорогих халатах для вельмож у роки голоду, яка була тоді підлітком, аби прогодувати родину. Важливість застосування плейбеку в подібних проєктах полягає у його здатності створювати простір для спільного осмислення колективної травми та зміцнення соціальних зв'язків, переосмислювати історичну пам'ять і надавати їй соціального значення, водночас зміцнюючи почуття спільності та емпатії.

Плейбек-театр застосовується і в миротворчості, аби досягти примирення після військового конфлікту. Досвід Непалу після громадянської війни 1996–2006 рр. описує плейбекерка Крістіна Олівер-Родес

Парес-Неїра, на прикладі проєкту «EnActing Dialogue». Плейбек-театр, який в Непалі має свою назву Chautari Natak («Natak» – драма чи гра, «Chautari» – «спільний простір під деревами Бал і Пінал, які мають велике культурне та соціальне значення») (Oliver-Rodes, 2023, р. 21) є важливим елементом усної народної традиції та місцевих культурних форм для діалогу між розділеними спільнотами, представниками різних етнічних та соціальних груп. Проєкт будувався задля проведення серії перформансів для цивільних та військових, між якими існували напруження та непорозуміння. Це були простори для вільного вираження почуттів, досвіду і обговорення пережитого, що сприяло полегшенню через спільне співпереживання. Авторка називає це «співчутливим свідченням» (Oliver-Rodes, 2023, р. 24–25). Наприклад, для деяких комбатантів вдалося знизити відчуття ізольованості і відновити соціальні зв'язки, а цивільним – зрозуміти становище колишніх військових (Oliver-Rodes, 2023, р. 22, р. 24); до молодої вдови, яка зазнавала дискримінації, після плейбек-перформансу змінилось ставлення її родини і їй дозволили одружитися знову (Oliver-Rodes, 2023, р. 24). Такий приклад застосування плейбек-театру має схожість з тим, чим займається галузь соціальної роботи – участь у вирішенні конфліктів, зміцнення довіри в спільнотах, інтеграція різних соціальних груп у суспільстві, підсилення голосу маргіналізованих представників і об'єднань в громадах. Ми це називаємо соціально-психологічною підтримкою, коли травматичний досвід поступово перетворюється в автобіографічний і ключове місце в цьому займає саме процес зцілення в оточенні інших людей, що сприяє виникненню поверненню відчуття приналежності до своєї спільноти.

Зараз для України актуальною як ніколи є соціально-психологічна робота з військовими, підтримка їх родин, налаштування можливостей здорової комунікації між військовими та цивільними. Військові відвідують плейбек-заходи, українська плейбек-спільнота реалізовує проєкти з ними, плейбек є елементом дитячих таборів для дітей, батьки

яких воюють або загинули на війні. Наш колега, голова Української школи плейбек-театру, Роман Кандибур, зараз військовий психолог, який проводить для військових різні творчі заходи, аби підтримувати «зозуленьку» – внутрішню віру і силу бійців. Для психоемоційного відновлення бійців Р. Кандибур використовує духовий інструмент дидже-рїду, влаштовує барабанні кола, а також грає моно-плейбек (бо в тих умовах привести цілий плейбек-колектив неможливо). Звісно, такі нетрадиційні формати роботи не одразу сприймаються, але він продовжує свою справу, бо бачить ефективний результат. Після повернення з бойових позицій військові часто не мають бажання розповідати про те, що пережили, тож часом музика та споглядання імпровізованого театру рятує. Так, бійці можуть розділити один з одним втрату товаришів, а не залишатись з болем наодинці. На думку Романа, не зважаючи на те, що плейбек-театр має помітний внесок в психічне здоров'я військових, він не є психотерапією. «Психотерапевти запитують: «Що болить?», а перформери цікавляться: «Яка твоя історія?». Якщо вона з болем — це частина розповіді, але не предмет дослідження» – зазначає Роман (Korol, 2024). Плейбек-театр сприяє налагодженню комунікації та довіри серед бійців, що є важливим для ефективної командної роботи в умовах підвищеної небезпеки.

Окрім фокусу на психологічній та соціальній функції плейбек-театру, ми хочемо звернутися до його мистецької складової. На прикладі проєкту в Непалі, ми бачимо трансформаційне поєднання імпровізації, музики, метафор, ритуалів, що створюють необхідну безпечну атмосферу, в якій відбувається зустріч людей зі своєю історією та історією інших. Олівер-Родес зазначає, що «використання метафор і образів для розуміння пережитого досвіду, а не використання вербальної мови, є ефективнішим у випадках після насильницького травматичного досвіду. Використання повсякденної мови може легко призвести до непорозуміння або повторної травматизації, тоді як використання метафор, таких як ритуали, театр, написання або оповідання,

дозволяє постраждалим побачити травматичну подію з достатньою відстанню, щоб її зрозуміти» (Oliver-Rodes, 2023, p. 14).

За час багаторічного досвіду особистої практики застосування плейбек-театру в різних проєктах та згідно конкретної мети організації та проведення плейбек-перформансів, він мав різноманітний характер впливу – психологічний, соціальний, терапевтичний або ж був представлений як сучасне інтерактивне мистецтво. Наш колектив, Київський плейбек-театр «На варті», розглядає плейбек-театр як цілюче мистецтво. Особливу увагу в нашому театрі ми приділяємо естетиці – театральному приміщенню, освітленню, тілесній виразності, метафоричності, задля того, щоб глядачі, тільки переступивши поріг між фоей та глядацьким залом, потрапили «в інший світ»; здійснили б і особисту, і колективну подорож до різних обріїв внутрішнього світу і життя, яку вони створюють разом з акторами плейбек-театру. Високий рівень естетики глибше занурює людину в красу, надає відчуття натхнення та піднесення. Це вже не побутовий світ, а світ символів та пошуку нових змістів. Як каже у своїх лекціях український сучасний філософ Олександр Філоненко, «краса – це така форма вторгнення, від якої я не хочу захищатись». У випадку з плейбек-перформансом це може означати залучення до такої взаємодії, на яку не можна не відповісти, тобто виникає бажання «тут і зараз» ділитися різним досвідом, навіть важким, навіть таким, про який більше ніхто не знає. Плейбек-театр відбувається і в звичайних приміщеннях – від шкільних коридорів до бібліотек, від тренінгових залів до вуличних закутків, де, навіть без естетичних атрибутів, сила плейбеку все одно є потужною. Сам ритуал плейбек-театру, структура перформансу перетворює життєві історії в мистецтво. Головне – створити довірливу атмосферу, дати можливість бути почутими і показати альтернативний – доброзичливий, добросусідський – шлях спілкування через історії.

Через застосування плейбек-театру як інструменту соціально-психологічної підтримки та інтеграції, деякі плейбек-практики, а також спеціалісти з психотерапевтичною

освітою, прирівнюють відкриті, публічні перформанси плейбек-театру з процесом психодрами, драматерапії. Давайте визначимо, що таке «психотерапія». У навчальному посібнику Мушкевич М.І. «Основи психотерапії», психотерапію розглядають як «процес, ціль якого полягає у тому, щоб викликати зміни. Цей процес відбувається в рамках професійних відносин, які характеризуються наявністю довготривалих зобов'язань між сторонами-учасниками, емпатією та довірливими стосунками» (Мушкевич & Чагарна, 2017, p. 15). Або як «глибинну особистісну корекцію, яка використовується коли клієнт скаржиться на внутрішні проблеми» (Oliver-Rodes, 2023, p. 16). Тож це професійна галузь, яка потребує спеціальної освіти від спеціаліста, передбачає наявність клієнта, клієнтського запиту, націленість на зміни в поведінці, установках людини; і ще має низку процедур, правил, етичних моментів для гарантування безпеки та екологічної взаємодії між клієнтом та психотерапевтом.

Як будь-яке мистецтво, плейбек-театр має цілючий, або ж терапевтичний ефект (саме ефект!). Але плейбек-театр не працює з проблематизованим запитом клієнта, а, натомість, сприяє вивільненню, структуруванню та оприлюдненню історії людини, її внутрішньому наративу. У форматі плейбек-театру відсутні довготривалі стосунки між клієнтом та терапевтом, але короткотривала взаємодія між оповідачем історії та кондактором (ведучий плейбек-виступу), який (яка) веде бесіду, щоб розкрити глибину історії та здобути драматургічний матеріал для гри історії акторами. Перформанси плейбек-театру не можуть бути повністю конфіденційними, адже історії розповідається на публічних заходах, де глядачі, незалежно від прохання організаторів «не фільмувати історії», можуть зробити запис і допис про почуте, виставити фрагменти історії в соціальні мережі. Також, на відміну від психодрами, оповідач (той, хто розповідає свою історію) «віддає» її акторам і не втручається в те, як історія відображається; він не виходить на сцену; історія не програється повторно, в разі, якщо оповідач хоче побачити щось третє (така практика існувала на початку

виникнення плейбек-театру, коли його дослідники експериментували і перебували у творчих пошуках форми). Але сама можливість розказати перед іншими людьми, структурувати власний досвід, пережити відчуття уваги та поваги, прийняття, тощо зазвичай приносять емоційне розвантаження, «зшивання» фрагментарних переживань та багато чого іншого. Звернемось до деяких відгуків, які залишили глядачі після плейбек-перформансів:

- *«Сьогодні я вперше зрозумів, що у людей з інвалідністю теж є почуття»* (Інклюзивний перформанс для різних соціальних груп, 2016 рік);

- *«Я стала більш уважною до людей і тепер маю менше шаблонного мислення, адже розумію, що не можу знати, хто ця людина на перший погляд. Тому ставлюся з більшою повагою до всіх, адже ми всі маємо свої історії, які носимо в серці. Я стала більш дбайливо ставитися до досвіду інших людей»* (відкритий плейбек-перформанс, Київ, 2018);

- *«Я зрозуміла, наскільки це важливо для мене. Моя історія була почута, і на більш тонкому рівні – вона була почута не лише глядачами в залі, а тепер існує в просторі, а не тільки в моїй голові»* (Перформанс Фестивалі «Арт-Плейбек. Разом», 2019)

Очевидно, що ефектом від плейбек-перформансу є трансформація станів глядачів, їх ставлення до себе, до світу, розширення світоглядної позиції та сприйняття власного досвіду. З'являється більше соціальної чутливості (а як там він/вона? а що насправді з ним/нею? тощо).

Джонатан Фокс, один зі засновників плейбеку, дуже чітко описав у своїй роботі, чому плейбек-театр не належить до психотерапії: *«У класичному перформансу плейбек-театру немає обговорень, немає пошуку вирішення чи лікування — лише ще одна історія. Драматичний процес плейбеку, що глибоко спирається на образи, звук і ритм, утілює нарратив на рівні, який прагне вийти за межі свідомого мислення. Розповідачі часто відчують спонукання поділитися важливою історією як для себе, так і для свідків»* (Фокс, 2017, р. 3). Поряд з цим Джонатан наголошує, що відповідно до цілей групи та інших умов, плейбек

може застосовуватися у психотерапевтичних цілях. Про це ми зазначимо далі.

Як мистецтво, плейбек-театр дає історіям більшої значущості, відображаючи те, що розказане через різні художні прийоми: образні рухи, звук, пісню, вірш, мнолог, парну та колективну взаємодію. Перформанси супроводжуються живою музикою, яка також, відчуючи суть історії, передає її через певну мелодію, музичний інструмент, темпо-ритм. Часто, для посилення естетичної виразності, актори використовують тканини та інший реквізит, різні атрибути наочного впливу і створення правдивої, комфортної атмосфери. Для цього актори професійно навчаються розвивати спонтанність, креативність та навички високої командної взаємодії. Естетична атмосфера підсилює емоційний резонанс та розкриває історію людини з іншої перспективи.

Саме тому, що плейбек не є психотерапією, ми вбачаємо його особливу цінність для соціальної роботи зі спільнотами вимушених переселенців, з біженцями, військовими, ветеранами та іншими групами населення. Не всі хочуть та потребують саме психотерапевтичної допомоги. Протягом плейбек-заходів учасники мають більше свободи у самовираженні без необхідності тримати терапевтичну рамку та орієнтуватися на фігуру психотерапевта. Основну емоційну підтримку дає спільнота (включаючи сам колектив плейбек-театру), перед якою можна засвідчити пережите та відчувати себе почутим. Учасники, які не потребують психотерапевтичної допомоги, або не бажають її отримувати, але потребують відновлення соціальних контактів, можуть задовольнити цю свою потребу через плейбек. Разом з тим, у проєктах соціально-психологічної підтримки плейбек-театр може бути одним з інструментів, технологією соціальної роботи з різними групами населення, паралельно поєднуючись із сесіями психолога, юридичними консультаціями, допомогою у працевлаштуванні, вирішенні різних життєвих особистісних питань тощо.

Зараз в Україні реалізовується низка проєктів, в яких застосовується плейбек-театр в роботі із різними спільнотами, розв'язання актуальних соціальних тем і проблем,

і кількість осередків плейбек-театру зростає: Київ, Ужгород, Чернівці, Івано-Франківськ, Львів, Вінниця, Полтава, Харків, Дніпро, Одеса, Миколаїв, Павлоград, Ізмаїл та інші міста. Особливістю таких плейбек-колективів зазвичай є відкритість до спільнот та співпраці з ними, незалежно від їх життєвих, гендерних, політичних чи мовних уподобань і поглядів. Плейбек-театр – це мистецтво зцілення і єднання одночасно, створення цілісного соціально здорового суспільства.

Резюмуючи все вище зазначене, хотілося б навести цитату Джонатана Фокса, яка підкреслює цінність застосування плейбек-театру під час війни, виходячи з його філософії, методології, гнучкості та ритуалів: *«Оповідач ділиться особистою історією публічно, як подарунком для глядачів. Актори ризикують помилитися під час відіграшу, даруючи свою гру оповідачу. Глядачі віддають свою глибоку увагу. Такий діалог, заснований на чесному наративі, з повагою до слухання та творчої рефлексії, сприяє розвитку цілісності та довіри. Він може стати моделлю побудови миру в розділеному світі»* [Фох, 2017, р. 3]. Отже, плейбек-театр можна назвати міждисциплінарним феноменом, який на основі мистецтва, єднає в собі елементи психології, соціальної роботи, психотерапії, педагогіки тощо, що пробуджують силу і ресурси для розвитку й створення соціальних зв'язків та особистісного і соціального зцілення, побудови здорового суспільства.

Висновки. Застосування плейбек-театру у роботі з вразливими категоріями населення, на прикладі різних країн та вітчизняних практик розв'язання життєвих кейсів, демонструє його значний потенціал, як для зцілюючого впливу на людину, так і для зміцнення

соціальних зв'язків особистості і громади, розвитку порозуміння і співпереживання в спільнотах. Очевидно, що неможливо віднести плейбек-театр лише до однієї з галузей знань про людину – психотерапії, соціальної роботи, миротворчості чи мистецтва зцілення, адже ми маємо враховувати мету застосування, рівень підготовки ведучих, акторів, тренерів, враховувати соціальний, культурологічний та етичні аспекти і змістовий контекст зібрання й організації різних категорій клієнтів і соціальних груп. Разом з тим, ця форма мистецтва може бути як самодостатнім методом у соціальній, психотерапевтичній, реабілітаційній роботі з вразливими і потребуєчними категоріями клієнтів і груп (серед яких є військові і члени їх сімей, внутрішньо переміщені особи та інші), так і дієвим інструментом комплексної програми соціальної підтримки, соціально-психологічної реабілітації, адаптації і вирішення різноманітних складних життєвих обставин людини чи групи. Наразі в Україні під час війни ми розуміємо заходи плейбек-театру як один з найактуальніших і ефективних механізмів соціальної підтримки населення, його зцілення від травм війни і подолання життєвої кризи.

Серед важливих перспектив розвитку й вивчення проблеми застосування плейбек-театру як інноваційного інструменту підготовки майбутніх соціальних працівників до формування інклюзивного простору територіальних громад є питання експериментальної розробки й впровадження технологічної складової його застосування для розвитку і вдосконалення навичок соціальної емпатії та підтримки вразливих категорій клієнтів та груп, що і стане предметом наших подальших досліджень.

Література

1. Фрейре П. Формування критичної свідомості. Київ : Видавництво «Юніверс», 2003. 176 с.
2. Heinrich J., Fox J. (Eds.). *Gathering voices: Essays on playback theatre*. New Paltz, NY : Tusitala Publishing, 1999. 208 p.
3. Fanahei R. Narrative reticulation – Method of the community-based social healing. In *Scientific Practice: Modern and Classical Research Methods* (December 2023). Boston, USA, 2023. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-22.12.2023.118>
4. Клековкін О. THEATRICA : Лексикон. Ін-т проблем сучасного мистецтва НАМ України. Київ : Фенікс, 2012. 800 с. URL: https://mari.kyiv.ua/sites/default/files/inline-images/pdfs/Klelovkin_THEATRICA_Lexicon.pdf

5. Савінов В. В. Плейбек-театр як засіб арт-терапії. *Збірник тез IV Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Інновації партнерської взаємодії в освітньому просторі»*. Київ, 2018. С. 34–36. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/711002>
6. Lyu Y. An analysis of the therapeutic effect of playback theatre. In *Proceedings of the International Conference on Social Psychology and Humanity Studies*. EWA Publishing, 2023. pp. 29–35. DOI: <https://doi.org/10.54254/2753-7064/5/20230021>
7. Kershaw T., Stanton A. M., Zilioli S., McAdams, D., & Slatcher, R.B. A pilot study on playback theatre as a therapeutic intervention following natural disaster: Neural mechanisms linked to anxiety. *Trauma Psychology: Theory, Research, Practice, and Policy*. 2020. № 12(1). pp. 50–58. DOI: <https://doi.org/10.1177/2470547020966561>
8. Kowalsky R., Keisari S., Raz N. Hall of mirrors on stage: An introduction to psychotherapeutic playback theatre. *The Arts in Psychotherapy*. 2019. Vol. 66. Art. no. 101577. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.aip.2019.101577>
9. Oliver-Rodes C. (2023). *Beyond words: The potential of playback theatre in promoting reconciliation in post-armed conflict societies* (Undergraduate Degree, International Relations). Supervisor: Carles Fernández Torne. URL: <https://dau.url.edu/handle/20.500.14342/3548>
10. Король А. (2024, October 17). «Допомагаю бійцям тримати зозуленьку» – як лідер українського плейбек-театру став військовим психологом у Сумах. *Цукр*. URL: https://cukr.city/people/2024/psycholoh-z-teatru/?_thumbnail_id=71564
11. Fox J. Playback theatre compared to psychodrama and theatre of the oppressed. Playback Centre, 2017. URL: http://psychodrama-bg.org/n/wp-content/uploads/2022/04/2017_PT_Compared_Jonathan-Fox.pdf
12. Мушкевич М. І., Чагарна С. Є. *Основи психотерапії: навчальний посібник*. 3-тє вид. Луцьк: Вежа-Друк, 2017.

References

1. Freire, P. (2003). *Formuvannia krytychnoi svidomosti [Pedagogy of the oppressed]*. Kyiv: Vydavnytstvo “Yunivers”. 176 p. [in Ukrainian].
2. Heinrich, J., & Fox, J. (Eds.). (1999). *Gathering voices: Essays on playback theatre*. New Paltz, NY : Tusitala Publishing. 208 p.
3. Fanahei, R. (2023). Narrative reticulation – Method of the community-based social healing. In *Scientific Practice: Modern and Classical Research Methods (December 2023)*. Boston, USA. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-22.12.2023.118>
4. Klekovkin, O. (2012). *THEATRICA: Leksikon [THEATRICA: Lexicon]*. Kyi : Feniks. 800 p. Retrieved from https://mari.kyiv.ua/sites/default/files/inline-images/pdfs/Klelovkin_THEATRICA_Lexicon.pdf [in Ukrainian].
5. Savinov, V.V. (2018). Pleybek-teatr yak zasib art-terapii [Playback theatre as a means of art therapy]. In *Zbirnyk tez IV Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu “Innovatsii partnerskoi vzaiemodii v osvitnomu prostori”* [Proceedings of the IV All-Ukrainian scientific-practical conference with international participation “Innovations of partnership interaction in the educational space”]. (pp. 34–36). Kyiv. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/711002> [in Ukrainian]
6. Lyu, Y. (2023). An analysis of the therapeutic effect of playback theatre. In *Proceedings of the International Conference on Social Psychology and Humanity Studies*. (pp. 29–35). EWA Publishing. DOI: <https://doi.org/10.54254/2753-7064/5/20230021>
7. Kershaw, T., Stanton, A. M., Zilioli, S., McAdams, D., & Slatcher, R. B. (2020). A pilot study on playback theatre as a therapeutic intervention following natural disaster: Neural mechanisms linked to anxiety. *Trauma Psychology: Theory, Research, Practice, and Policy*, 12(1), 50–58. DOI: <https://doi.org/10.1177/2470547020966561>
8. Kowalsky, R., Keisari, S., & Raz, N. (2019). Hall of mirrors on stage: An introduction to psychotherapeutic playback theatre. *The Arts in Psychotherapy*, 66, 101577. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.aip.2019.101577>
9. Oliver-Rodes, C. (2023). *Beyond words: The potential of playback theatre in promoting reconciliation in post-armed conflict societies* (Undergraduate Degree, International Relations). Supervisor: Carles Fernández Torne. Retrieved from <https://dau.url.edu/handle/20.500.14342/3548>
10. Korol, A. (2024, October 17). “Dopomahaiu biitsiam trymaty zozulyнку” – yak lider ukrainskoho pleybek-teatru stav viiskovym psykholohom u Sumakh [“Helping fighters to hold on to their sanity” – how the leader of a Ukrainian playback theatre became a military psychologist in Sumy]. *Tsukr*. Retrieved from https://cukr.city/people/2024/psycholoh-z-teatru/?_thumbnail_id=71564 [in Ukrainian]
11. Fox, J. (2017). Playback theatre compared to psychodrama and theatre of the oppressed. *Playback Centre*. Retrieved from http://psychodrama-bg.org/n/wp-content/uploads/2022/04/2017_PT_Compared_Jonathan-Fox.pdf

12. Mushkevych, M. I., & Chaharna, S. Ye. (2017). *Osnovy psykoterapii: navchalnyi posibnyk* [Fundamentals of psychotherapy: Textbook]. (3rd ed.). Lutsk: Vezha-Druk [in Ukrainian].

Вайнілович Н. А., Кальченко Л. В. Плейбек-театр як мистецтво зцілення і соціальної підтримки вразливих категорій і груп клієнтів

У статті розглянуто мультидисциплінарну сутність плейбек-театру як сучасного підходу до роботи з різними групами населення та як виду мистецтва. Плейбек-театр – це вид театру імпровазації, де актори та музиканти грають історії з життя глядачів, надаючи буденному наративу естетичної форми, таким чином розширюючи та збагачуючи значення персональної історії як для самої людини, так і для спільноти. Основу функціонування плейбек-театру, як інструменту соціальної підтримки, описано через «концепцію трьох кіл» (мистецтво, ритуал та соціальна взаємодія) та теорію наративної ретикуляції з її чотирма елементами: атмосфера, спонтанність, ведення, історія. У статті приведено приклади різноманітного застосування плейбек-театру та дослідження його впливу на людину і спільноту на практиці України, а також у США, Ізраїлі, Непалі та Китаї.

У роботі розглянуто зв'язок плейбек-театру з психотерапією, виокремлено особливості і різницю між терапевтичними ефектами, які створює плейбек-театр, та цільовим «лікувальним» впливом, що відбувається під час сесій психотерапії. Bazуючись на клінічних дослідженнях, змальовано вплив плейбек-театру на зниження рівнів тривоги, симптомів посттравматичного стресового розладу (ПТСР), збільшення можливостей людини опрацювати особисті страхи, розвиток ресурсності особистості. На основі аналізу практичного досвіду та науково-практичних матеріалів, визначено значення і можливості застосування плейбек-театру в галузі соціальної роботи, під час війни в роботі з військовими, внутрішньо переміщеними особами, іншими вразливими категоріями і групами. Наведено приклади залучення ресурсів плейбек-театру як інструменту миротворчої діяльності, що сприяє формуванню діалогового простору та згуртуванню спільнот.

Ключові слова: плейбек-театр, соціальна робота, мистецтво, соціальна підтримка, мультидисциплінарність, вразливі категорії клієнтів.

Vainilovych N.A., Kalchenko L.V. Playback theatre as an art of healing and social support for vulnerable categories and client groups

The article explores the multidisciplinary nature of playback theatre as a modern approach to working with various population groups and as an art form. Playback theatre is a type of improvisational theatre where actors and musicians enact stories from the audience's lives, transforming everyday narratives into aesthetic forms. This process enriches and broadens the significance of personal stories for both the individual and the community. The operation of playback theatre as a tool for social support is described through the "Three Circles Concept" (art, ritual, and social interaction) and the theory of narrative reticulation, which includes four elements: atmosphere, spontaneity, guidance, and story. The article provides examples of diverse applications of playback theatre and its impact on individuals and communities in practice in Ukraine, as well as in the USA, Israel, Nepal, and China.

The study examines the connection between playback theatre and psychotherapy, highlighting the unique therapeutic effects created by playback theatre as distinct from the targeted "healing" influence occurring during psychotherapy sessions. Based on clinical studies, the article illustrates the effects of playback theatre in reducing anxiety levels, alleviating symptoms of post-traumatic stress disorder (PTSD), and enhancing individuals' ability to process personal fears and develop personal resilience. Through an analysis of practical experiences and scientific-practical materials, the article identifies the significance and potential applications of playback theatre in social work, particularly during wartime when working with military personnel, internally displaced persons, and other vulnerable categories and groups. Examples are provided of how playback theatre resources are used as a peacebuilding tool, fostering dialogue and strengthening community cohesion.

Key words: Playback Theatre, social work, art, social support, multidisciplinary, vulnerable categories of clients.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2024 р.
Прийнято до друку 20.12.2024 р.

